

ПРИЛОЗИ

НЕКОЛИКО ТРАГОВА У РУСКОЈ ШТАМПИ О ЦРНОЈ ГОРИ ЗА ВРЕМЕНА ШЕПЕПАНА МАЛОГ (1767—1773)

Прве руске новине „Санктпетербуршке вједомости“¹, почев од 1731. године, у току једне деценије, с времена на вријеме, писале су о Црној Гори². Онда је наступило веома дуго ћутање. Само је, с времена на вријеме, била објављена понека вијест која се односила на Боку Которску. Тек послије двије деценије објављена је 12. IX 1760 (по старом календару)³ вијест о побуни у Албанији којој би се могли да придруже немирни Црногорци. О томе је писао лист „Московске вједомости“ који је почео да излази 1756. године у Москви и по много чему подсјећао на новине из Санкт Петербурга. Више није било вијести из времена владавине предузимљивог владике Василија Петровића Његоша (1750—1766), па се о Црној Гори није писало све до појаве Шепа-пана Малог.

¹ Држимо да је неправилно да се назив страних новина, па и руских, преводи. Растислав В. Петровић у фељтону „Загонетни цар“ (Шепапан Мали у руској историографији и књижевности, Политика, бр. 24726 од 7. VIII 1982) писао је „Санктпетербуршке новости“. Такво писање није прихватљиво, без обзира на тачност превода, јер се могу јавити аналогна рјешења: „Њујорк тајмс“ требало би писати као „Њујоршко вријеме“, руски лист „Новоје времја“ би негдје могао да личи на недићевско „Ново време“, што се заиста не може оправдати. Ваља, управо због тога, сачувати оригиналан назив листа.

² Милорад П. Радусиновић, *Прве вијести о Црној Гори у руској штампи XVIII вијека*, Историјски записи, бр. 3—4, Титоград 1985.

³ Сви датуми су наведени по старом календару, који у XVIII вијеку заостаје 11 дана за новим календаром. Преносимо ту вијест: „МА-БАРСКА. Из Будима 6. августа. Арнаути, који живе у Албанији, побунили су се под вођством свог беглербега против отоманске Порте, и даље су у бунтовничком расположењу, па су у Цариграду веома забринути и плаше се да им се не придруже и Црногорци који живе у неприступачним акарнаским горама, а оне се порстиру до самог (грчког) архипелага. Ови Арнаути, а такође у великој мјери и Црногорци, подстрекавају побуне у Цариграду. „Акарнанија, област у Грчкој уз Јонско море, близу улаза у Коринтски залив. Московские ведомости, № 73, 12. IX 1760.

Русија је повела рат против Турске (1768—1774). Лист „Московске вједомости“ је објавио 23. IX 1768. краћу вијест, позивајући се на изворе из Цариграда од 24. јула исте године, да Турска шаље јаку војску против непокорних Црногораца.⁴ У вијести још није било назначено да је Црногорце у то вријеме предводио Шћепан Мали, то је за читаоце остало непознато, као ни то да се он издавао за „руског цара“ Петра III. Очигледно је да царица Катарина II, која је организовала завјеру за уклањање свог мужа цара Петра III, није жељела да, у строго контролисану руску штампу, продре вијест о самозванцу који се представљао као да је њен покојни муж.

У руским новинама није се писало о Шћепану Малом у току 1768. године. Лист „Санктпетербуршке вједомости“ је објавио 28. августа 1769. године, позивајући се на вијести из Венеције од 1. августа 1769, да је Шћепан Мали поново напао Турске.⁵ Он се помињао као Стефан Пиколо и тако су га у више наврата називале руске новине, прихватајући италијанску варијанту имена. Захваљујући војном часопису⁶ (који се појављивао као подлистак „Санктпетербуршких вједомости“), руски читаоци су сазнали да је у јулу 1769. пребјегао из турске војске у армију генерала Гаљацина⁷ црногорски архимандрит Глигорије Дрекаловић, доносећи вијести о Шћепану Малом.⁸ У истој

⁴ У вијести је стајало: „Из Цариграда од 24. јула. Црним морем су упућена четири брода с артиљеријом и другим војним материјалом са задатком да угуше побуну Црногораца, али треба размислити да се овај храбри народ, који живи у планинама, неће моћи да покори без великог крвопролића“) Фелдмаршал Румянцев, Сборник документов и материалов, ОГИЗ, Москва 1947, стр. 134; Московские ведомости, № 77, 23. IX 1768.

⁵ Санктпетербургские ведомости, № 69, 28. VIII 1769.

У поменутом фелтону Рагислав В. Петровић, изузетно преузимајући да идентификује личност Шћепана Малог, навео је (в.: Политика, бр. 24726, 7. VIII 1982, стр. 15) да је црногорски владар „поново напао и победио Турке“. Ово није најпрецизније, јер се у поменутој биљешци наглашавало да је он Турцима заплијенио стоку. У вијести је дословце стајало: „Из Венеције 1. августа. Прича се да је чувени Стефан Пиколо (тј. Шћепан Мали — пр. М. П. Р.) поново упао на турску територију и отјерао много стоке“.

⁶ Журнал военных действий армей Ея императорскаго величества 1769, Санктпетербург 1769/д. Журнал военных действий...)

⁷ Александар Михајлович Гаљацин (1718—1783), син генерала-фелдмаршала М. М. Гаљацина (1675—1730). Војно образовање стекао је у аустријској армији, био у дипломатској служби у Цариграду и Саксонији. Генерал-поручник у седмогодишњем рату (1756—1763), а у руско-турском рату (1768—1774) стекао је чин, као командант Прве руске армије, генерала-фелдмаршала (1769). Заузео је Јаши и Хотин, али је био смијењен, препуштајући команду 1. армије Петру А. Румјанцеву, генералу, дотадашњем команданту Друге руске армије.

⁸ Журнал военных действий .... 1769, июль.

„10. јула. У наш логор из Хотина је пребјегао црногорски архимандрит Глигорије Дрекаловић, који је прије извјесног времена грешком ухваћен од Венецијанаца умјесто чувеног Шћепана Малог и предат је паши, румелијском сераскеру, па је у непосредној сераскеровој пратњи обав-

вијести није дат италијански облик имена црногорског владара, него руска форма Стефан Мали. У истој руској армији је било истакнутих официра црногорског поријекла (И. Чарнојевић, И. Подгоричанин и други), иако се у новинама ријетко означавало поријекло војних лица. Појединачних пребјегавања Црногораца у руску армију било је и у току 1770. године. Они су, према записима руских гласила, радо откривали слабости турске армије руским официрима, па је то код обичних Руса свакако морало да изазове одређене симпатије за удаљени (у географском смислу) народ.⁹

У октобру 1769. новине из царског Санкт Петербурга поново су писале о Црној Гори. У првој вијести само се говорило о покретима немирних Црногораца,¹⁰ али је друга вијест изазивала забуну. Руском читаоцу није могло бити јасно откуда су стигли грчки бродови с јерусалимским заставама у близину црногорских обала, преносећи оружје Црној Гори.¹¹ Новине су

љао дужност љекара, с њим је до сада био у Нотину, и изјавио је да наша Булад наносе велике губитке људству, причињавајући и грађевини унутар тврђаве на узвишењу велико оштећење, па су сераскер и, заједно с њим, тројица других паша јурнули тамо из свог рова с дванаест хиљада Турака, што се сматрало тврдоглавошћу, послје онемогућавања очекиване брзе помоћи (споља), трпећи велике оскудице у храни, па имају и велику потребу за водом, коју на најочајнији начин доносе са Дњестра, без обзира што их је доста ту погинуло од наше паљбе, а свакодневно гину, па су и најбољи артиљерци побијени тако се с мучком траже људи способни за ово, и сераскер је слаб послје задобијања тешке ране 2. овог мјесеца, да се овдје налази војни помоћник Потоцки, наговарајући Турке да се држе по сваку цјену, и што се, најзад, јавља тамо у војски толико незадовољство и неповјерење према својим командантима да је општа побуна готово неизбјежна.“ (Ускоро се тврђава Хотин, 9. IX 1769, предала Русима, пошто је владала оскуди у прехранбеним производима).

⁹ Журнал военных действий . . . . 1770, июль.

„2. јула . . . Предвече је пребјегао још један Црногорац, по имену Симон, који је тврдио да је Абди-паша прешао с десне обале Прута да би се спојио с Абаз-пашом, истовремено је и од Дунава од једног команданта стигло у овај корпус неколико хиљада Турака под командом од њих названог Исмаил-паше.“ Сви ови подаци користили су грофу Петру I. Пањину (1721—1789), генералу-аншефу, учеснику седмогодишњег рата (1756—1763), команданту Друге руске армије, који је са генералом П. А. Румјанцевом, командантом Прве руске армије (од септембра 1770. године), надиром кроз Молдавију ка Влашкој и Бугарској.

¹⁰ Санктпетербургские ведомости, № 82, 13. X 1769.

„Из Италије 6. IX. С далматинских граница извјештавају да покрети Црногораца постају све значајнији из часа у час.“

¹¹ Санктпетербургские ведомости, № 84, 20. X 1769. „Из Анконе 13. IX. Вијести из Далмације о покрету Црногораца су се потврдиле. Уз то, још се говори да се близу Црне Горе појавило неколико грчких бродова с јерусалимским заставама, а како је ускоро с тих бродова дат знак о њиховом приближавању, то се неки корпус Црногораца појавио са планине и напао Турке распоређене по обали и све их посјекао; послје тога, неколико грчких официра, изашавши из ових бродова на обалу, истоварило је велику количину разне муниције и новца. А Црногорци су извршили упад на турску земљиште и тамо су опљачкали и

дуго прећуткивале мисију кнеза Јурија Владимировича Долгоруког у Црној Гори, иако је он боравио међу Црногорцима од 13. јула до 21. октобра 1769. То је публиковано тек 12. фебруара 1770. године, и то веома штуро, иако то више није била тајна за европске новине.¹² Неупоредиво више пажње руска штампа је поклонила упадима црногорских ратника у сусједне области, а понекад би се њихови успјеси приписивали владару Шћепану Малом.

У прољетним мјесецима су још више учестала писања о Црној Гори. О Црногорцима су кружиле вијести у којима има и понешто сензационализма. Говорило се о њиховим упадима у Босну и Херцеговину¹³, али и да су њихове чете већ продрле до Македоније,¹⁴ Епира и Албаније.¹⁵ Није се више скривало да

запалили два села“. — Занимљиво је да се у овим вијестима помињала земља Монтенегро и Монтенегринци, а не, како је већ било усталило, Црна Гора и Црногорци. У вијести није било ни помена о књазу Јурију В. Долгорукову (1740—1830), иако је он већ боравио у Црној Гори. Он је био учесник седмогодишњег рата (1756—1763), руско-турског рата (1768—1774) и другог руско-турског рата (1787—1791). Писац је мемоара у чију аутентичност неки совјетски научници сумњају (Записки књазя Јурија Владимировича Долгорукова, Отечественные записки 1840, № II—12.

¹² Московские ведомости, № 13, 12. II 1770.

У првој вијести је саопштено: „Из Цариграда 4. XII (1769). Црногорци не само да продужавају своје подухвате, него ће можда придобити, на своју страну, ако не у потпуности а то у крајњој мјери већи дио Грчке, јер, чини се, да је овај народ прије извјесног времена оживио и да свесрдно жели да обнови своју некадашњу слободу“. У другој вијести из Трста 27. XII 1769. у истом листу помињао се Ј. В. Долгоруки: „Књаз Долгоруки послао је Црногорцима на разне начине два брода натоварена барутом и оружјем. А он сам је, окружен великом пратњом састављеном од Словена, тамо стигао и био примљен од свих с великом радошћу. После овога, Црногорци су, нападајући Босну, Херцеговину и друге крајеве, побили много Турака“. Совјетски академик Е. В. Тарле је веома оштро осудио и у лошем свјетлу приказао Ј. В. Долгоруког и његову неуспјешну експедију у Црну Гору. По њему, Долгоруки није био без способности, али није био предузимљив, лоше је процјенио ситуацију, обмањивао је и руску царицу Катерину II, па је чак добио и награду за мисију која је пропала. Његови мемоари су непоуздани, јер их је писао у позним годинама, кад је памћење ослабило (Е. В. Тарле, *Экспедиция русского флота в Архипелаг в 1769—1774 гг.*, Ленинград 1945, стр. 31—33).

¹³ У новинама су (вјероватно штампарска грешка) погрешно написали Цевцеговина умјесто Херцеговина.

¹⁴ Московские ведомости, № 43, 28. X 1770.

У броју 43 од 28. V 1770. Руси су објавили три вијести о Црној Гори. У једној од њих је саопштено: „С доње Елбе (Њемачка) 8. V. Црногорци су се листом подигли и врше упаде до саме Македоније, а такође су већ напали на Босну. Прича се да је к њима стигло неколико руских ратних бродова, који су их снабјели војним материјалом, а дали су им такође као помоћ нешто војске“. Шћепан Мали је већ имао свог специјалног изасланика при руској армији архимандрита Глигорија Дрекаловића (А. П. Бажова, *Русско-югославские отношения во второй половине XVIII в.*, Москва 1982, с. 139).

¹⁵ Московские ведомости, № 43, 28. V 1770.

подвизи Црногораца утичу на полет грчких бораца, па је разумљиво што су Црна Гора, иако руском читаоцу није била довољно позната, због просторне удаљености и величине земље, њена војничка и економска снага, добили запажен публицитет у руским дневницима. Није се тајило да флота грофа Алексеја Орлова, вршећи снажан притисак на Турке у грчком архипелагу, стоји у вези са црногорским ратницима.¹⁶ Било је већ забиљежака које су говориле да су Црногорци поново очекивали долазак руске ратне флоте, да су Руси у Маинама основали војну болницу и складиште оружја.¹⁷ Вијести овакве садржине нијесу престајале да се појављују ни у мају 1770. године. Најзанимљивија је она која се појавила 28. маја 1770. у „Московским вједомостима“, јер се у њој помињао поименице Шћепан Мали. Црногорци су, под његовим вођством, успјели да овладају Подгорицом.¹⁸ У вијести је било ријечи о наводном преласку знатног дијела „невјерника“ на православље.¹⁹

Црногорско-руска војна сарадња је била предмет још неких написа у руској штампи. Према тим вијестима, руски бродови су долазили до италијанских обала, али и до Црне Горе. Руски читалац је могао да закључи да је, због ситуације на Јадрану и Средоземљу, био веома сложен положај Млетачке Републике,

У другој вијести је писало: „Из Венеције од 20. априла. Из Леванта су стигле вијести да су Руси заједно с Грцима из Мореје већ ушли у Ливадију и да су Црногорци већ овладали разним мјестима у Албанији и Епиру“.

¹⁶ Московские ведомости, № 22, 16. III 1770.

„Из Венеције од 12. II. У много писама, која су пристигла из Далмације, саопштава се да је у оном дијелу провинције која припада (Венецијанској) Републици још сасвим мирно, али се Црногорци наоружавају и готови су да се ослободе од несносног јарма“.

Московские ведомости, № 28, 6 IV 1770.

У вијести је истакнуто да је гроф Орлов послао оружје Грцима у Мореји, па је, поред осталог, стајало и ово: „Из Анконе 19. II... Црногорци су прије неког времена одложили оружје, сад су га поново узели (у руке) и представљају велику опасност за Турке“.

¹⁷ Московские ведомости, № 41, 21. V 1770.

„Из Пољске 18. априла... Црногорци само чекају да стигну руски бродови, па да крену у акцију у правцу Македоније. Руси су смјестили болницу у граду Маине и разна складишта, граде ту 3 брода са 24 топа и 2 брода са 12 топова, а у Албанији су већ у приправности два брода са 24 топа“. (Маине је село, али је у руским новинама, можда и ненамјерно, писало да је у питању град).

¹⁸ Подгорицу су погрешно написали као Подгорику.

¹⁹ Московские ведомости, № 43, 28. V 1770.

„Из Отранта од 24. априла. Славни Стефан Пиколо (тј. Шћепан Мали — примј. М. П. Р.), вођа Црногораца, опет је имао добру (ратну) срећу и овладао је не само Подгорицом него је заузео и два мања мјеста, гдје су Турци претрпјели велике губитке. Прича се да је велики број невјерника, који живе међу Црногорцима, да би сачували имања, прешли на православље“. (Ријеч „невјерници“ не бисмо могли протумачити друкчије него као муслимани, а израз „грчки закон“ могао се односити једино на православље. Ова биљешка у руској штампи отвара питање да ли су неки црногорски муслимани из страха за главу и иметак заиста прешли на православну вјеру!).

притиснуте с више страна. Њени посједи су се граничили са Црном Гором, коју су Турци још сматрали својом провинцијом, иако својевољном и непокорном, али нијесу могли ни да се супротставе руској флоти. Водили су рачуна да сачувају неутралност, што је био израз сопствене немоћи и жеље да се преживи најгоре до бољих времена, не изазивајући Турке, не дирајући Русе, а нијесу могли да имају симпатија за борбене Црногорце због њихових намјера да досегну до јадранске обале преко млетачких територија. Главобољу су им задавали и улцињски бродови, који су пресретали млетачке трговачке, па и друге лађе, понашајући се као гусари који су живјели од пљачке и разбојништва. Иако су пловили под турском заставом, они су мало марили за млетачке жалбе, одбијајући да пропусте прилику и домогну се богатог плијена. Млечани нијесу могли да ударе по њима из бојазни да их то не увуче у дуготрајан сукоб, а то је могао бити и изговор Турцима да искористе венецијанске невоље и да се домогну њихових посједа.²⁰

Лист „Московске вједомости“ у броју 60 од 27. јула 1770. јавио је да руски ратни бродови могу из Анконе да крену у правцу Црне Горе, па су били узнемирени.²¹ Јављало се и о борбама између руске флоте и улцињских бродова. Млечани су са симпатијама регистровали поразе Улцињана, али нијесу могли да се радују ни успјесима Руса и Црногораца, плашећи да се не би Руси учврстили на Јадрану и добили на црногорској обали, која је била у млетачким рукама, важну базу и упориште за будуће операције.²² Крајем године, 21. децембра, објављене су вијести из Дубровника,²³ вазала Турске, да су Албанци одбили да испуне султаново наређење и крену према Дунаву. Поколебана турска војска, коју су уздрмале руске побједи на Криму и ушћу Дунава, очекивала је појачање од скадарског паше. Његова непослушност је објашњавана могућим упадом Црногораца, готових да искористе одлазак турске војске из Албаније у табор великог везира.²⁴ Тако су Црногорци, ометајући концентрацију турских снага на Дунаву, везујући дио тих османлијских јединица, постали драгоцјени руски савезници.

²⁰ Московские ведомости, № 45, 4. VII 1770.

²¹ Московские ведомости, № 60, 27. VII 1770.

„Из Италије 22. јуна. У Венецијански залив стигло је неколико руских фрегата, а од њих је једна кренула у анконску луку“. А даље је писало и ово: „Мисли се да им је означено да иду ка црногорској земљи да би, наступивши у тој земљи, привукли на себе Турке“.

²² Московские ведомости, № 67, 20. VIII 1770.

Московские ведомости, № 79, 1. X 1770; № 91, 12. XI 1770.

²³ Руси су током XVIII вијека Дубровник називали Рагузом, а тек у XIX вијеку постепено су усвајали словенски назив Дубровник.

²⁴ Московские ведомости, № 10, 21. XII 1770.

„Из Анконе 21. новембра. Из Рагузе пишу да је скадарски паша, добивши ферман од султана, у којем му је наређено да крене са двадесет хиљада Албанаца и Бошњака ка армији великог везира, отказао то, извињавајући се тобоже удаљеношћу његове земље и плашећи се да на њу не нападну Црногорци“.

У току 1771. и 1772. било је доста вијести о учешћу Црногораца и Примораца у борбама с Турцима. Они су чинили саставни дио посаде руске средоземне флоте и руске новине су писале веома похвално о њиховим способностима. Руски читалац је могао да буде збуњен што се у тим вијестима нијесу помињали Црногорци под својим правим именом. Писало је да се боре „Албанци и Славонци“ на руским бродовима, али читалац није могао да разазна шта је Турска Албанија (у коју су укључивали и Црну Гору), а шта је била Венецијанска Албанија (под којом су се подразумијевали млетачки посједи у Црногорском приморју). Нејасноћу је уносила и вијест да је на улцињским бродовима било много Албанаца, а да је на руским бродовима такође било прилично „Албанаца“. Чинило се да један исти народ ратује између себе. Забуну је једино могао да разјасни онај читалац који је разликовао словенска од албанских презимена.²⁵ У том немирном времену добро се снашао гроф Марко Војновић, поријеклом из Боке Которске, који је ступио у руску службу и стекао славу у борби против Турака.²⁶ Црногорци и Приморци (тј. „Албанци и Славонци“, а негдје је писало „Славјани“, односно Словени) били су активни у саставу флоте грофа Орлова и 1773. године.²⁷

Према вијестима из Италије од 28. маја 1771. године, које су Руси објавили 5. јула 1771, требало је да Грци, „Албанци и Словени“ формирају посебни пук („Македонски пук“) под командом руских официра које је одредио гроф Орлов. Ништа није писало о његовим акцијама, али се могло наслутити да је гроф Орлов замишљао да тај пук употријежи у турској поза-

²⁵ Московские ведомости, № 101, 20. XII 1771.

²⁶ Московские ведомости, № 22, 18. III 1771; № 40, 20. V 1771; № 48, 17. VII 1771; Санктпетербургские ведомости, № 4, 13. I 1772.

Марко И. Војновић (1740—1807), гроф, родом из Боке Которске. Истакао се у вријеме Прве руске експедиције у архипелагу (1769—1774). Каријеру у руској флоти је почео као морнарички заставник, а 1801. добио је чин адмирала. Већ 1783. командовао је првим линијским бродом Црноморске флоте, а 1785. Севастопољском ескадром; једно пристајалиште бродова (пристан) је добило по њему име Грофоски пристан (Ју. Давыдов, *Сенявин*, Москва 1972, стр. 28, 38, 39—45, 50). Учествовао је у рускотурском рату 1787—1791 напустио руску флоту и отишао у Боку, па се вратио 1797. у Црноморску флоту.

²⁷ Санктпетербургские ведомости, № 4, 13. I 1772; № 91, 13. XI 1772; Московские ведомости, № 2, 4. I 1773; № 5, 15. I 1773; № 21, 12. III 1773; № 22, 15. III 1773; № 48, 14. VI 1773.

Може се запазити да неки наши истакнути историчари нијесу досљедни кад пишу руска имена, негдје их умекшавају према изговору, а негдје, што нема оправдања, поступају супротно. (Тако Глигор Станојевић, *Шћепан Мали*, САН, Посебна издања, књига ССLXXIII, Историјски институт, нова серија, књига 7, Београд 1957, стр. 31, пише презиме Гаљичин (у оригиналу Голицин, али одмах даље у више наврата поновио је презиме Панин, а не Пањин; по нашем мишљењу, требало би писати Голицин и Панин или, према изговору, Гаљичин и Пањин, што је више прихватљиво.)

дини, олакшавајући продор руским снагама на Дунаву које су биле на тлу Влашке и Бугарске.²⁸ У мају 1771. руска гласила су преносила вијести из Дубровника о црногорској борбеној активности, а при томе се указивало на италијанске и њемачке изворе.²⁹ Па ипак, о Црној Гори није било више одређених вијести, а о црногорском владару Шћепану Малом није се више писало. Није се знало ни за његову злу судбину, нити да је ослијепио и повукао се у манастирску ћелију. О Црногорцима и Приморцима се писало да су немилосрдни према Турцима и да код њих, за разлику од Руса, није било ратних заробљеника. Побјеђеним Турцима су одрубали главе, али су и сами невољно падали у ропство.³⁰ Овакав однос према непријатељу Црногорци су задржали и у XIX вијеку.

Руском читаоцу није било јасно шта се десило са „славним Стефаном Малим“. Његова насилна смрт, дјело Грка у служби скадарског паше, прошла је у руској штампи незапажено, иако се десила 1773. године, кад је Русија још била у рату с Турцима. Послије неколико година, у „Московским вједомостима“ број 27 од 4. априла 1778, писало је да се Шћепан Мали обрео у Бечу последије лутања по многим државама.³¹ Руском читаоцу није било јасно да ли је он трајно напустио Црну Гору, прогнан од Турака, или се, као авантуриста, запутио у далека путовања. Таква вијест се не би појавила да се знало да је Шћепан Мали одавно покојник. Овако је о њему, пет година последије смрти, кружила легенда, а њу су ширили нови пустолови, спремајући се да искористе његово име у своје личне циљеве.

Милорад П. Радусиновић

²⁸ Московские ведомости, № 53, 5. VII 1771.

²⁹ Санктпетербургские ведомости, № 40, 20. V 1771;

Московские ведомости, № 44, 3. VI 1771.

У „Московским вједомостима“, бр. 74 од 3. јуна се саопштавало: „С доње Елбе од 5. маја. Из Рагузе (Дубровника — М. П. Р.) пишу да су Црногорци опет почели с непријатељским дејствима против Турака, пошто су, вршећи испале из њихових утврђених пећина у црногорским планинама, опљачкали бројна турска насеља и последије тога наставили даље да би Турцима нанијели различите губитке и штету“. „Санктпетербуршке вједомости“ су обавијестиле своје читаоце много сажетије (бр. 40, 20. V 1771): „Из Напуља 16. априла. Из Дубровника пишу да су Црногорци опет почели своје подухвате против Турака“.

³⁰ Санктпетербургские ведомости, № 4, 13. I 1772.

³¹ Московские ведомости, № 27, 4. IV 1778.

„Њемачка. Из Беча од 4. марта. Славни вођа Црногораца, који је у протеклом рату, под именом Шћепана Малог, веома узнемиравао скадарског пашу у Албанији, налази се у овдашњем граду. Он је путовао по разним државама“. И последије његове смрти, кад је изненада био уклоњен баш онако како се био и појавио, о Шћепану Малом су кружиле приче да је жив. За Шћепана Малог издавао се чак и 1790. Стјепан (Стефан) Зановић, звани Ханибал, родом из Будве. Зановић је био познати пустолов, али није успио у својим бројним авантурама (в. Глигор Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе 1773—1796*, Историјски институт у Београду, посебна издања, књига 12, Београд 1962, стр. 231).